

ԷՋՈՒԵԾԻՆ

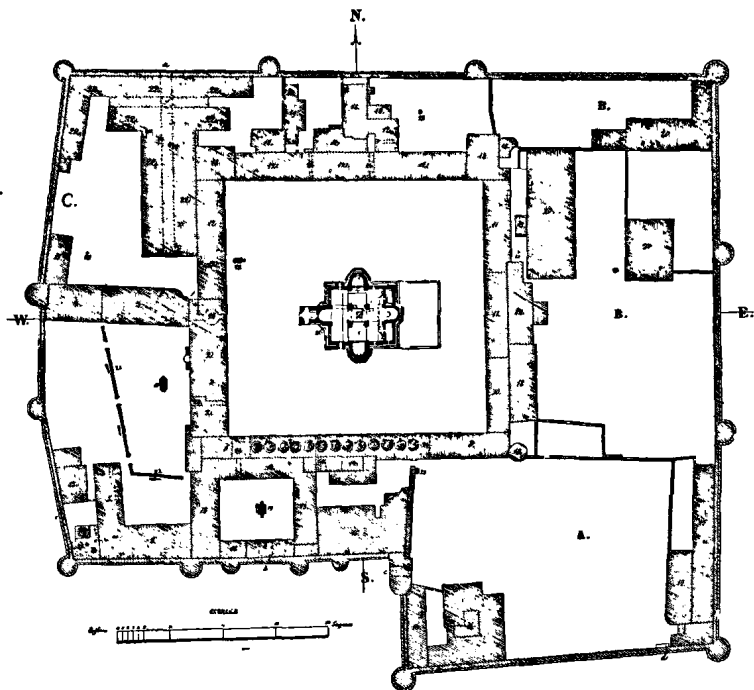

էզ Արարտայ ստորոտն ձգուող Արարտայ դաշտա-
վայրին գլխաւոր երկու կէտերն են Լճիւնն, համ-
անուն կուսակալութեան մայրաքաղաքն, եւ Լճմիա-
ծին, Հայոց Աթոռիկոսին աթոռանիստը: Լճիւնն,
Արարտայ դաշտին հիւսիսային եզերքը, իւր գլխաւոր
երկու յիշատակարանաց, այն է՝ Արարտի Պալատին
աւերակացն եւ դէպ ի նախագաւիթը բացուող լայնա-

կամար գլխաւոր մզկիթին պատճառաւ բոլորովին պարսկական նկարագիր ունի:
Լճիւննէ տասնեւութ վերստ հեռու է Լճմիածին. այս ծախան չորս ժամէ
կը հասցնէ անապատ մը, որուն հորիզոնը միայն ի հարաւոյ բարձրացող
Արարտայ ձիւնաթաղ գագաթը կ'ընդմիջէ: Ամէն կողմ թուի աւազոյ դաշտ
մ'աչաց առջեւ կ'ելլէ, եւ վերը՝ հրատապ տոչորիչ երկինք մը: Մերթ ընդ
մերթ այս անապատը կ'ընդհատեն ովսարիներ, գեղորայք, զորոնք կը հովա-
նաւորեն ցարասիք եւ եւկաղիպոսներ, Արարատէն բղնող եւ Լճասի խաւ-
նուող առուակաց եզերքը: Ասկէ ետեւ դարձեալ անապատ կը յաջորդէ:
Ս'երջապէս հարաւ-արեւմտեան հորիզոնին վրայ դալարագոյն կանաչութեան
մէջէն վեր բարձրացած կ'երեւան երեք զանգակատուն՝ Իւլ-փէլէի բառ Տաճ-
կաց, այսինքն՝ Լճիւն-Լճիկեցիք կոչուած: Ս'անցնինք Ս. Հռիփսիմեայ եկե-
ղեցոյն քովէն, Ս'աղաքապատու երկայն պողոտայն կ'երթանք կառօք, եւ կը
հասնինք վերջապէս գեղին միւս ծայրը՝ Լճմիածին Աթոռիկոսական Ս'անոց
բարձր պարսպօրմը, որուն արեւմտեան կողմն, շուկային դիմաց, կը բացուի
աւագ դուռը:

Այլ մանկեր ընդարձակ նախադասիք մը (C), կը դիմենք շէնքին ձախակողմեան շարքին մէջ գտնուող անցք մը, որ «Գ.ու.ն Տրդատայ», կը կոչուի (f), եւ փողանցքի մը մէջէն (24) կը նշմարենք Սայր Լեկեղեցին, Հայուն աղբային սրբափայլը: Այս եկեղեցին յատկապէս «Լճմիածին», կը կոչուի, այսինքն Լճք Սիւսանին, վասն զի բաւ վկայաբանական աւանդութեան՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, Հայոց առաքեայն, այս տեղ տեսաւ «զայրն ահաւոր», որ կ'իջնար: Լեկեղեցին կը շրջապատեն ձախ կողմէն՝ Սիւսանից բնա-

ՅԱՏԱԿԱԳԻԺ ՎԱՆԱՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ

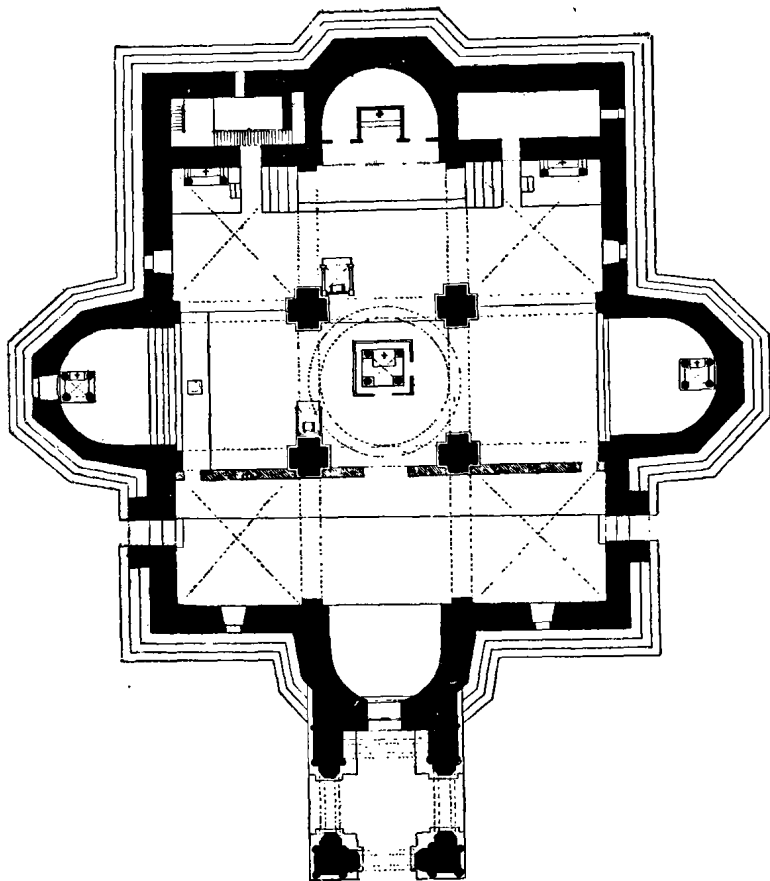
1. Եկեղեցի: 2. Վաթողիկոսի բնակարան: 3. Միաբանից սենեակներ: 4. Հին սպարան: 5. Սինդի գիւնատուն: 6. Մատենադարան: 7. Հաշարան: 8. Տղարան: 9. Միթերանոց: 10. Փռւած կամ հացարան: 11. Դպրանոց: 12. Խոյրուք: 13. Սեփական սուր: 14. Խոհանոց: 15. Միթերանոց: 16. Մարագ: 17. Ըռեմարան ցորենի: 18. Դրամայից բնակարան: 19. Աւաղան: 20. Լիւսաներ եւ մարագներ: 21. Բազիէք: 22. Հռուկայ: 23. Տրամբար եւ իջնորդ: 24. Փողնացք: 25. Macdonald գնդապետին մահարձան: A. Վազարապատ: B. Գոմաստան: C. Նախագահիք: a. Հռուկայի դուռ: b. Վազարապատի դուռ: c. Միթ-Դուռ: d. Կաթ-Դուռ: e. Բազիէնց դուռ: f. Դուռն Տրդատայ:

կարանները (12), աջէն՝ Սեփականատունը (7), Դրան կողմը՝ Վաթողիկոսի բնակարանը (2), իսկ եկեղեցւոյն յետակողման գաւիթը կը փակէ շէնքերու չորրորդ շարք մը, որուն ետեւը նախ Գոմաստանը (B), եւ ապա նորաշէն ճեմարանը կը բարձրանան:¹ Լմբողջին դիրքը բիւզանդեան վանքերու յատուկ յատակագիծն ունի, որուն համեմատ

¹ Պատկերս, որուն վրայ ճեմարանը չկայ, առնուած է. M. Brosset, Rapports sur un voyage archéologique dans la Géorgie etc. exécuté en 1847-1848. St. Pétersbourg 1851. Տախտակ ԺԴ: Դարձեալ Ամսթ. Երասաւ, Վենետ. 1890, էջ 216: Երասաւոր թռչնակետէ (à vol d'oiseau, Vogelperspectiv) նկարուած է 1672ին ի գիրս Voyage du Chevalier Chardin en Perse Amsterdam 1735, I, pl. IX.

մայր եկեղեցին կամ “կաթուղիկէն” (καθολικόν) քառակուսի գաւթի մը մէջտեղն կը կենայ, զոր ամէն կողմանէ շէնքեր կը պատեն, որ են վանականաց բնակարանք, ճաշարան, ուխտաւորաց սենեակներ եւ այլն¹։

Լճիմաճիկի Հիմնարկու կը համարուի նոյն իսկ ինքն Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ։ Ըստ աւանդութեան՝ Տրդատայ գարձէն ետքը արդէն 302 ին եկեղեցւոյ Հիմնաքարը դրաւ այն

ՅԱՍԱԿԱԳԻԺ ԿԱԹՈՒԴԻԿԷՆՆ ԸՃՄԻԱԾՆԻ

տեղն, ուր արքունի պալատան քով Լիտեմեայ գլխաւոր մեհտանը կանգնած էր, եւ ուր Միաճինն երեւեցաւ իրեն²։ Եւս պատճառաւ արդի շինուածքին վրայ, որ յայնանպէս նոր շինութիւն է ըստ էական մասանց, այս հնազոյն Հիմնարկութեան մնացորդները գտնել

¹ Միայն Լաւրա, Իվիրն, Վատոզդէի, Ռուսիկոն, Քսենոփու եւ Կուսլումուսիւ Վանայ նման մեծ վանքեր Եթիո լեւան, Ս. Սարգիս Մոսկուայի քով, եւ այլ նման մեծ վանքեր Դոմէնի (Ճաշարանը) եկեղեցւոյ մօտց դիմաց գաւթին մէջ կը փոխադրեն։ Գաւիւլուած Ի գիրք J. Schlosser, Die abendländischen Klosteranlagen des früheren Mittelalters. Wien, 1890, S 2ff.

² C. Ritter, Erdkunde, X, S. 528.

ջանացած են ումանք, որոնց մէջ ամէնէն յառաջագէտ՝ եղաւ Տիւպուաւ՝¹ Այս գիտնականը չէ թէ միայն միւս ճանապարհորդաց պէս յանձն առած է հիմնական որմուռներն այն հնագոյնները կարծելու, այլ եւ հնագոյն եկեղեցին վերակազմելու ջանացած է,² որ բոլորովին կամայական է, ինչպէս նաեւ այն հետեւութիւնը՝ թէ, որովհետեւ ի բովանդակ Հայոս միայն ասոր վրայ յունական ազդեցութիւն կը կարծէ տեսնել, այս շէնքը Տրդատայ ժամանակի նախնական շինութիւնէն ըլլայ, որ Հռոմ սնած ըլլալով հռոմէական շինութեան ձեւեր մուծանելու ջանացած է՝ կ'ըսէ:³

Վառակուսի ձեւով է եկեղեցւոյն յատակագիծը,⁴ բայց ամէն կողմն դուռս կարկառուած բազմանկիւն կողմերով (apside), որոնց յարեւելակողմանն ամէնէն քիչ դուռս ցցուած է, վասն զի երկու կողմերէն ալ ուղղանկիւնի մատուռներով պատկապուած է: Այս կենդրոնական, թուռ լաւայի բեկորներէ շինուած արտաքին պարսպորմին կը համապատասխանէ ներքին շէնքը: Զորս մոյթեր կը վերջընեն գմբէթը, եւ հաւասարաթեւ խաչաձեւի մը չորս անկիւնները կեցած են, որուն վրայ առանցքներու ուղղութեամբ հովանաւոր կամայներ ձգուած են, իսկ անկիւնամասանց վրայ՝ խաչակամայներ: Աւ այսպէս բովանդակ յատակագիծն՝ ի բաց առեալ հիւսիսակողման, հարաւակողման եւ արեւմտեան կողակցն՝ բնիկ հայկական ձեւը՝ բոլորովին համեմատ է բիւզանդական գմբէթաւոր եկեղեցեաց առեջին կաղապարին, որ Յուստինիանու ժամանակ սկսաւ գործածուիլ:

Բայց այս յատակագիծն՝ որ հաւանականագոյն հնագոյն շինուածքէ մնացած է, չի վերաբերիր արեւմտեան կողմը կարմիր պորփուրանման քարէ շինուած զանգակատունը, որ 1654 ին շինուած աւելցուած է: Նաեւ եկեղեցւոյն հիմէն վրիւ եղած շինուածքը նոր է բոլորովին. վասն զի Շահ Բասա 1604 ին եկեղեցին ու վանքը կործանեց եւ փլատակները Սպահանու մերձակայ Զուլա տարաւ՝ որ նոր եկեղեցի մը շինուի: Սպահն վարդապետ, որ ետքէն կաթողիկոս եղաւ, նորոգեց 1627 ին աւերակները: Իւր յաջորդը՝ Փիլիպպոս շարունակեց գործը, զոր 1682 ին լրացուց Լիդազար կաթողիկոս: Այս ժամանակէն ետքը դոյզն փոփոխութիւնք միայն եղած են:⁵

Ապարդիւն մնաց իմ ջանքս հնագոյն քրիստոնէութեան դարերէն անկախ բնիկ հայ գեղարուեստական յիշատակարաններ գտնելու հոս: Ընդհակառակն քանի մը նշխարներ գտայ յունական արձանագրութեամբ եւ արուեստով, որ իրենց նկարագրին պատճառաւ այս ժամանակէն են, եւ որոնք գրոցս մարմնոյն մէջ հետազօտելի Ալմիածնի Աւետարանին հետ մէկտեղ պայծառ լոյս մը կը սփռեն այն աղբիւրաց վրայ, որոնցմէ բոլորած զարգացած է քրիստոնէայ Հայոց քաղաքակրթութիւնը: (Սեպտեմբր 1904 թ. 1)

¹ Dubois de Montpéroux, Voyage autour du Caucase. Paris 1839, III, S. 371.

² Անդ. Տախտակ, Շար. Գ. տախտակ. Է. նկար 1.

³ Այս վերջին կարծեաց հիմն է Գառնիի աւերակները, որոնք յոնիական տաճարի մը քանդակ են: Հոս կ'ըսուի թէ Տրդատ իւր քեւ համար պալատ մը շինեց: Գառնիի հիմն. Dubois, Atlas Sér. III, pl. VII եւ Ալեքս. անդ. էջ 364.

⁴ Ստուերագիտի մը հրատարակեց նախ Chardin, անդ. I, pl. X. Ալեք. լաւ է Dubois, Atlas III, pl. VII, fig. 8; Brosset, անդ. Atlas, pl. XVI, որմէ առած եմ նկարս: Հիմն. նաեւ Grimm, Monuments d'arch. en Géorgie etc. Petersbourg, 1859 ff. եւ Ալեքս. անդ. էջ 217.

⁵ Հիմն. Schnasse, Geschichte der bild. Künste. 2. Aufl. III, S. 327.

⁶ Լուս Dubois, անդ. III, p. 371; Grimm, անդ. էջ 9; Ritter, Erdkunde, X, S. 539. Հիմն. Շահաս. Թունանց, Ստորագրութիւն Ալմիածնի եւ հինգ դասաւաց: Իշխանի, 1842, երկու հատոր: